

Morten Ougaard

Svar til Jørn Loftager

Jørn Loftager skal have tak for sine kommentarer til min bog om den videnskabelige proces. Som han selv anfører, er videnskabsteoretiske debatter lidt af en mangelvare i dansk samfundsvidenskab i dag, og jeg kan kun være tilfreds med, at Loftager rejser en diskussion af nogle centrale pointer i min bog. Ofte er det jo først i en debat mellem forskellige opfattelser, at synspunkterne kommer til at stå helt klart, så denne anledning til at præcisere og uddybe min argumentation er velkommen.

Loftagers kommentarer er ikke så meget en anmeldelse, som en konstatering af, at der består væsentlige uenigheder mellem os. Uenigheder om hvad samfundsvidenskab er, om hvad marxisme er og kan være, og om hvad samfundsforskningens sociale og politiske rolle er, kan være og bør være. Dertil kommer nogle kritikpunkter, der – så vidt jeg kan se – skyldes, at Loftager på forskellige måder har misforstået min argumentation. Endelig kritiseres jeg for ting, jeg ikke har med.

Alt i alt rejser Loftager så mange spørgsmål, at jeg ikke har mulighed for at besvare dem alle og må nøjes med at holde mig til de spørgsmål, som jeg finder væsentligst. Med hensyn til de adskillige kritikpunkter, jeg må lade ligge, må jeg henvise interesserede til at læse min bog og selv tage stilling. De spørgsmål, jeg vil tage op i det følgende, er kravet om intersubjektiv overførbarhed som kriterium på videnskabelighed og spørgsmålet om marxismens forhold til dette kriterium.

Der er dog et af Loftagers kritikpunkter, der ikke har at gøre med disse principielle spørgsmål, som jeg indledningsvis finder det nødvendigt at kommentere, da jeg synes, at der er en snert af usaglig mistænkeliggørelse i Loftagers argumentation. Det drejer sig om den måde, jeg anvender Althusser's tanker på.

Om Althusser

Loftager kritiserer mig for at tage Althusser ukritisk som »sandhedsvidne par excellence« og for at præsentere hans synspunkter som »selvfølgelig gyldige og rigtige opfattelser« (p. 100). Men jeg kritiseres også for, i min anvendelse af Althusser, at have »gyldighedsfordringer, der rækker ud over det rene redelige referat« (ibid), fordi jeg argumenterer for, at mine standpunkter ikke er i strid med Althusser's formuleringer, men snarere ligger i forlængelse af dem.

Det er rigtigt, at Althusser spiller en stor rolle i min bog. Det er ikke nogen tilfældighed, da han har været central i den debat, der er mit udgangspunkt. Derfor er det også vigtigt at få klargjort, hvad det egentlig er, han siger. Det er også rigtigt, at jeg lægger stor vægt på Althusser's formuleringer, da han efter min mening har udtalt sig klarere og mere præcist om nogle centrale spørgsmål (men langt fra alle) end nogen anden moderne marxistisk teoretiker. Men det implicerer ikke, at

Morten Ougaard

Svar til Jørn Loftager

Jørn Loftager skal have tak for sine kommentarer til min bog om den videnskabelige proces. Som han selv anfører, er videnskabsteoretiske debatter lidt af en mangelvare i dansk samfundsvidenskab i dag, og jeg kan kun være tilfreds med, at Loftager rejser en diskussion af nogle centrale pointer i min bog. Ofte er det jo først i en debat mellem forskellige opfattelser, at synspunkterne kommer til at stå helt klart, så denne anledning til at præcisere og uddybe min argumentation er velkommen.

Loftagers kommentarer er ikke så meget en anmeldelse, som en konstatering af, at der består væsentlige uenigheder mellem os. Uenigheder om hvad samfundsvidenskab er, om hvad marxisme er og kan være, og om hvad samfundsforskningens sociale og politiske rolle er, kan være og bør være. Dertil kommer nogle kritikpunkter, der – så vidt jeg kan se – skyldes, at Loftager på forskellige måder har misforstået min argumentation. Endelig kritiseres jeg for ting, jeg ikke har med.

Alt i alt rejser Loftager så mange spørgsmål, at jeg ikke har mulighed for at besvare dem alle og må nøjes med at holde mig til de spørgsmål, som jeg finder væsentligst. Med hensyn til de adskillige kritikpunkter, jeg må lade ligge, må jeg henvise interesserede til at læse min bog og selv tage stilling. De spørgsmål, jeg vil tage op i det følgende, er kravet om intersubjektiv overførbarhed som kriterium på videnskabelighed og spørgsmålet om marxismens forhold til dette kriterium.

Der er dog et af Loftagers kritikpunkter, der ikke har at gøre med disse principielle spørgsmål, som jeg indledningsvis finder det nødvendigt at kommentere, da jeg synes, at der er en snert af usaglig mistænkeliggørelse i Loftagers argumentation. Det drejer sig om den måde, jeg anvender Althusser's tanker på.

Om Althusser

Loftager kritiserer mig for at tage Althusser ukritisk som »sandhedsvidne par excellence« og for at præsentere hans synspunkter som »selvfølgelig gyldige og rigtige opfattelser« (p. 100). Men jeg kritiseres også for, i min anvendelse af Althusser, at have »gyldighedsfordringer, der rækker ud over det rene redelige referat« (ibid), fordi jeg argumenterer for, at mine standpunkter ikke er i strid med Althusser's formuleringer, men snarere ligger i forlængelse af dem.

Det er rigtigt, at Althusser spiller en stor rolle i min bog. Det er ikke nogen tilfældighed, da han har været central i den debat, der er mit udgangspunkt. Derfor er det også vigtigt at få klargjort, hvad det egentlig er, han siger. Det er også rigtigt, at jeg lægger stor vægt på Althusser's formuleringer, da han efter min mening har udtalt sig klarere og mere præcist om nogle centrale spørgsmål (men langt fra alle) end nogen anden moderne marxistisk teoretiker. Men det implicerer ikke, at

jeg er ukritisk over for hans synspunkter. En accept af bestemte synspunkter er vel ikke nødvendigvis en ukritisk accept? Nok så vigtigt er det imidlertid, at jeg ikke kun begrundet mine standpunkter med henvisning til Althusser. Et sted skriver jeg således, at synspunkterne må opretholdes, uanset om der er fuld dækning for dem hos Althusser eller ej, fordi de er i god overensstemmelse med de intentioner, der i øvrigt findes i historisk-materialistisk samfundsforskning, og fordi de under alle omstændigheder er stærke nok til at kunne stå selv (Den videnskabelige proces – herefter DVP – p. 58). Jeg har svært ved at se, at det er at tage Althusser ukritisk som sandhedsvidne, også fordi jeg undervejs gør en del ud af at fremhæve, at Althusser ikke siger ret meget om de omhandlede spørgsmål. Tilmed slutter jeg bogen af med helt eksplicit at sammenfatte, hvorledes Althusser model af processen i den teoretiske praksis skal præciseres.

På den ene side tillægges jeg altså en ukritisk holdning til Althusser, fordi jeg lægger stor vægt på hans synspunkter. Men på den anden side mistænkeliggøres min fremstilling – den går ud over det rene redelige referat, siger Loftager – fordi jeg har min egen mening, der går ud over, hvad jeg kan finde eksplicit belæg for hos Althusser. Det til trods for, at jeg klart og tydeligt gør opmærksom på det, når jeg forlader Althusser formuleringer og fremfører mine egne konklusioner. Det var naturligvis noget andet, hvis jeg undervejs havde fordrejet Althusser synspunkter eller tillagt ham standpunkter, han ikke har, eller havde søgt at kamouflere mine egne synspunkter og give dem ud for Althusser, for derved at give dem ekstra autoritet (hvilket i øvrigt ville være ret naivt, med den kurs Althusser tanker i dag står i). Det ville være at gå ud over det rene redelige referat. Men fejl af den type har Loftager ikke påvist, og han vil også få svært ved det. Noget andet er så, at jeg også har haft det ærinde at forsvare Althusser, fordi jeg mener, at han ofte er blevet misforstået og taget til indtægt for synspunkter, han ikke har. Det er faktisk en af hovedpointerne i de tre første kapitler. Men det ærinde er vel heller ikke illegitimt?

Om kravet om intersubjektiv overførbarehed

Loftager indleder sin kommentar med at hævde, at det nok er »ret ukontroversielt at forstå videnskaben som en institution og en praksis, hvis formål er at fremskaffe så god, sikker og korrekt en viden om virkeligheden som muligt«. Men går så straks videre til at sige, at svaret på, hvad videnskabens væsen nærmere er, er kontroversielt, at der trods århundreders debat ikke hersker enighed herom, og at det derfor næppe er frugtbart at overveje, hvad disse kriterier er eller kunne være.

Det er netop denne debat om kriterierne på videnskabelighed, jeg blander mig i med min bog. Og jeg gør det ikke ved at referere debatten, men ved at tage og begrunde et standpunkt i debatten. Jeg tager udgangspunkt i den marxistiske tradition, fordi det er den, jeg selv arbejder indenfor, og jeg argumenterer for, at de videnskabelighedskriterier, jeg formulerer, bør være gældende for marxistisk samfundsforskning. Jeg hævder ikke, at disse kriterier nødvendigvis kun gælder for marxistisk samfundsforskning, tværtimod er det en af mine pointer, at der i den sag måske ikke er den store forskel på marxistisk og anden videnskab. Jeg kan

derfor bedst svare på Loftagers synspunkter ved først at diskutere videnskabskriterierne, for derefter at komme ind på spørgsmålet om forholdet mellem kriterierne og marxistisk versus anden samfundsvidenskab.

Mit grundsynspunkt er, at det afgørende kriterium på videnskabelighed er den intersubjektive overførbarehed, forkortet til ISO-kravet. Heri ligger ganske enkelt, at kriteriet på, at der foreligger så »god, sikker og korrekt en viden om virkeligheden som muligt«, som Loftager formulerer det, er den bedst mulige indfrielse af ISO-kravet, forstået som et krav om, at videnskabens resultater »ikke er grebet ud af luften, ikke er et resultat af personlige ønsker, gætteri eller fantasi, men at de har en karakter, der hæver dem over subjektive vurderinger. De skal kunne afprøves af enhver, der ønsker at overbevise sig om deres rigtighed, og de skal være afprøvede, verificerede ...« (DVP, p. 46). Dette ISO-krav opløser jeg så i nogle aspekter, nemlig et empirisk aspekt og nogle teoretiske aspekter. Det empiriske krav forlanger, at resultaterne er i overensstemmelse med kendsgerningerne på en måde, der lader sig efterprøve af enhver, der måtte ønske det. Det teoretiske krav angår begrebsdannelsen og er et krav om, at begreberne er sagligt og teoretisk velbegrundede, og at resultaterne er internt konsistente og konsistente med det paradigme, der arbejdes indenfor, i mit tilfælde altså den historiske materialisme. Kravet om konsistens med paradigmet begrundes med ønsket om at fastholde en kumulativ teoridannelse.

Det er denne position, Loftager tager afstand fra. Det sker med tre argumenter. For det første mener Loftager, at det empiriske ISO-krav er udtryk for en »grovkornet« form for positivisme (p. 102). For det andet tilslutter Loftager sig det synspunkt, at begrebsdannelsen også er undergivet et krav om intersubjektiv overførbarehed, og at indfrielsen heraf er et kriterium på videnskabelighed. Men dette krav invaliderer ifølge Loftager det empiriske ISO-krav, da kendsgerningerne aldrig foreligger i rå form, uafhængigt af begrebsdannelsen (p. 102). For det tredje mener Loftager ikke, at kravet om logisk konsistens skal gøres til kriterium på videnskabelighed. Ganske vist er det en »ofte efterstræbelsesværdig kvalitet«, men da ingen teoridannelse nogen sinde fuldt og helt har kunnet indfri det, bør det ikke fastholdes som kriterium (p. 104).

(I parentes bemærket: Loftager søger også at vise, at jeg reducerer det teoretiske ISO-krav til kravet om logisk konsistens, og at der foreligger et »skisma« i min opfattelse (p. 104). Denne udlægning er i strid med stort set alle mine formuleringer og konklusioner og finder kun støtte i en enkelt sætning i forbindelse med et illustrerende eksempel. Den er med andre ord udtryk for en ret så polemisk måde at læse min tekst på).

For at tage det sidste argument først, så vil jeg da gerne medgive Loftager, at der næppe findes en samfundsvidenskabelig teoridannelse, der fuldt ud lever op til kravet om logisk konsistens, en fuldstændig modsigelsesfri teoribygning. Jeg skriver da også i bogen, at det ikke er noget nemt krav at opfylde, og at det ikke altid lykkes (DVP, p. 61), men jeg vil gerne her gå et skridt videre og sige, at det nok aldrig lykkes fuldt ud. Det svarer i øvrigt også til de bemærkninger, jeg fremfører senere i bogen, hvor jeg blandt andet påpeger, at forskningsprocessen altid i princippet er uafsluttet, da der altid er uløste problemer tilbage, at vores viden

altid kan blive endnu mere præcis, endnu mere fuldstændig osv., men at processen standser i den forstand, at man beslutter, at man nu har resultater, der lever så godt op til ISO-kravene, at der er grund til at meddele dem til andre (DVP, p. 84). Jeg hævder altså helt principielt, at ISO-kravene aldrig opfyldes fuldstændigt.

På det punkt er der således ingen uenighed mellem os, så spørgsmålet er kun, om kravet om logisk konsistens er »en ofte efterstræbelsesværdig kvalitet« eller et krav, der *altid* skal søges indfriet så godt som muligt.

Mit argument er, at kravet om logisk konsistens er »elementært og grundlæggende for enhver videnskab og er i sidste ende et krav om at undgå selvmodsigelser« (DVP, p. 61). Dette argument forholder Loftager sig ikke til. Han mener, at når kravet ikke i praksis kan opfyldes fuldstændigt, så bør det opgives som generelt krav. Her anvender Loftager altså en alt-eller-intet tænkning: enten skal kravet kunne indfries fuldstændigt, eller også skal det opgives som generelt krav. Jeg kan ikke se, at denne argumentation skulle være overbevisende. Både principielt og praktisk er det muligt at fastholde et ideal som noget, man stræber efter, også selv om man ved, at man kun sjældent og måske aldrig vil kunne leve fuldt ud op til det. Videnskaben må efter min mening være forpligtet af logikkens spilleregler, påvisning af selvmodsigelser og manglende logisk konsistens vil altid være et relevant kritikpunkt mod videnskabens resultater, og bestræbelsen på at løse problemer af den art er en af videnskabens drivkræfter.

Loftagers to andre argumenter er tæt sammenhængende. Det empiriske ISO-krav er betænkeligt (»grovkornet positivisme«), og det invalideres af det teoretiske ISO-krav. Men de kan meget vel diskuteres adskilt, som Loftager gør det. Det første spørgsmål er da, om man med nogen mening kan tale om »rå kendsgerninger«, om man kan skelne mellem et fænomens faktuelle indhold og dets begrebslige ikklædning. Her har vi en helt principiel uenighed. Loftager mener, at eftersom alle kendsgerninger foreligger for os i sproglig form, så giver det ingen mening at skelne mellem det faktuelle indhold og den begrebslige og teoretiske bearbejdning heraf. Loftager står på ingen måde alene med den opfattelse. De senere års store opmærksomhed på og interesse for sproglige fænomener og forholdet mellem sprog og virkelighed, mellem et billede og det, billedet forestiller, har medført, at synspunkter som dette har vundet stor tilslutning og er blevet underbygget med ganske omfattende filosofiske og teoretiske argumentationer. Loftager har helt ret, når han påpeger, at jeg ikke forholder mig eksplicit til denne diskussion. Jeg omtaler ikke de vigtige fortalere for synspunktet og undlader at gå i diskussion med deres begrebsdannelser. Jeg begrundet mit synspunkt på en helt anden måde, idet jeg henviser til, hvorledes dette problem i praksis viser sig for en samfundsforsker, der søger at analysere samfundsudviklingen. I praksis mener jeg således for eksempel, at det er en ubestridelig kendsgerning, at den kinesiske hær i juni 1989 på blodig vis har nedkæmpet omfattende demonstrationer i landets hovedstad. Der er naturligvis tale om en sproglig beskrivelse, og sproget er en forudsætning for, at jeg kan tale og skrive om det, og andre ord kunne udtrykke det samme, men om det faktuelle indhold, den historiske kendsgerning, mener jeg ikke, at der kan herske tvivl. Kendsgerninger af den art er efter min mening

hårde facts, som man ikke kan komme uden om, uanset hvordan man vender og drejer sproget. Konsekvensen af Loftagers opfattelse må være, at denne begunstighed kun fandt sted, hvis man taler om den, som om den fandt sted – jeg synes, at man kommer ud i en fuldstændig uholdbar relativisme, hvis man følger den tankegang.

Problemerne opstår, når man vil analysere fænomenet, beskrive og forklare det nærmere, sætte det ind i en teoretisk sammenhæng. Var det en socialistisk stat, der nedkæmpede kontrarevolutionære uromagere, som den kinesiske ledelse hævder det, eller var det et partidiktatur, der nedkæmpede en folkelig demokratisk bevægelse? Det kan selvfølgelig ligne et spørgsmål om politisk stillingtagen, når det stilles op så skarpt, men det er også en teoretisk problemstilling: hvad var den sociale baggrund for demonstrationerne, hvilke udviklingsperspektiver tegnede de for det kinesiske samfund, hvorfor reagerede regeringen, som den gjorde, hvilke interesser og udviklingsperspektiver forsvarede ledelsen i det kinesiske kommunistparti, osv. osv. Når sådanne spørgsmål rejses, bliver de samfundsvidenskabelige paradigmer, problemstillinger og begrebsdannelser naturligvis afgørende, ligesom den teoretiske kontekst i det hele taget er afgørende for, hvilke spørgsmål man stiller, når man vil analysere fænomenet. Men stadigvæk er analysens resultat ikke givet alene i kraft af valget af teori og begrebsdannelse, og det analytiske arbejde består ikke kun i at udvikle og sammenstille begreber. Det må nødvendigvis i videst mulig udstrækning basere sig på bearbejdning af pålidelige og præcise informationer om, hvad det faktisk var, der skete. Virkeligheden går forud for de sprog billeder, vi danner af virkeligheden. Jeg hævder naturligvis ikke, at dette synspunkt er nyt og originalt, det er en kerne i materialistisk erkendelsesteori, der efter min mening altid har været central i den marxistiske tradition, om end ikke kun i den.

Noget andet er så, at sammenhængen mellem virkelighed og sprog billede ikke er simpel og mekanisk, da sprog billederne i høj grad er medbestemt af den forudgående dannelse af forestillinger om virkeligheden. Og i den forbindelse er begrebsdannelsen vigtig, og hermed er vi ovre i drøftelsen af det teoretiske ISO-krav. Dette krav tilslutter Loftager sig, blot mener han, at det invaliderer det empiriske krav. Han ser altså et hovedproblem i, at jeg på den ene side fastholder kravet om overensstemmelse med kendsgerningerne (grovkornet positivisme), men på den anden side er meget opmærksom på den selvstændige rolle og betydning, som begrebsdannelsen spiller i det videnskabelige arbejde, da »det teoretiske ISO-krav har som sin begrundelse en afvisning af et sådant kendsgerningsbegreb«. Her foreligger med andre ord en selvmodsigelse, ifølge Loftager.

Allerede eksemplet skulle vise, at det ikke er rigtigt. Der er faktisk en forskel på en mere umiddelbar beskrivelse, der kan foretages ved hjælp af dagligsprogets termer, og så en teoretisk bearbejdning, der fordrer anvendelsen af abstrakte begreber. Selvfølgelig er skellet ikke skarpt, blandt andet fordi videnskabens abstrakte begreber efterhånden vandrer over i hverdags sproget, og fordi videnskaben i vid udstrækning også betjener sig af termer fra dagligsproget. Grænsen er hverken skarp eller fast. Men ikke desto mindre er anvendelsen af abstraktioner karakteristisk for det samfundsvidenskabelige arbejde, og det er netop spørgsmå-

let om, hvilke abstrakte begreber der er relevante, meningsfulde og velbegrundede i sammenhængen, der er centralt for det teoretiske ISO-krav. Her står den teoretiske strid om, hvilke begreber der er de rigtige at anvende, og det spørgsmål kan ikke reduceres til et empirisk spørgsmål. I den forstand rummer det teoretiske ISO-krav en afvisning af en naiv positivisme. (Loftager har derfor heller ikke belæg for at lægge mig den opfattelse i munden, at der »findes nogle rå kendsgerninger, som objektivt kan fortælle om virkelighedens beskaffenhed« (p. 104)). Men på den anden side kan spørgsmålet heller ikke afgøres uafhængigt af de rå kendsgerninger. Det vil for eksempel være meningsløst at hævde, at den kinesiske hær netop har afværget et fascistiske kupforsøg, ikke fordi begrebet »et fascistisk kupforsøg« er meningsløst, men fordi det i dette tilfælde så oplagt er i strid med kendsgerningerne.

Min pointe er således, at man er nødt til at fastholde begge krav. Det ene for at undslippe den naive positivisme. Det andet for at undgå den modsatte grøft, den rene relativisme, spekulation og teoretiscisme.

Min klare og eksplicit formulerede pointe er jo, at *begge* krav skal fastholdes. Loftager ser en modsætning mellem de to krav, således at det ene skulle udelukke det andet. Jeg opfatter kravene som to poler, der måske nok trækker i hver sin retning, men som begge skal fastholdes. Måske kan det siges på den måde, at der er tale om to modsatrettede, men komplementære krav, og i hvert fald mener jeg, at netop bevægelsen eller dialektikken mellem de to krav, mellem empirisk iagttagelse og teoretisk bearbejdning, er en af drivkræfterne i det videnskabelige arbejde.

Loftager har ret i, at tendensen i den videnskabsteoretiske diskussion i nogle år har gået i retning af en betoning af det hermeneutiske, det subjektive etc. (p. 106). Denne strømning har nok sin berettigelse, dels for at bryde med de mere dogmatiske udgaver af den historiske materialisme, dels i et opgør med naivt positivistiske videnskabsopfattelser. Men i nogle tilfælde er den ført så langt, at samfundsvidenskaben er blevet til ren begrebsgymnastik og subjektiv fortolkning, og det er efter min mening at gå for vidt. Det er denne tendens, jeg sejler op imod, da jeg mener, at det er på tide at vende tilbage til en i virkeligheden meget mere common sense opfattelse af, hvad samfundsvidenskab, herunder kritisk og marxistisk samfundsvidenskab, skal være. Når kravet om empirisk forankring og verificerbarhed opgives, ja så er barnet efter min mening smidt ud med badevandet.

ISO-kravet og marxismen

Så vidt ISO-kravene i sig selv. I sin kommentar sætter Loftager en række spørgsmålstegn ved forholdet mellem disse ISO-krav og den marxistiske tradition. Disse spørgsmål vil jeg nu give nogle ord med på vejen.

Loftager mener, at de kriterier på videnskabelighed, jeg formulerer, ikke er i overensstemmelse med den gængse marxistiske opfattelse (blandt andet p. 99). Hertil er at sige, at jeg er helt på det rene med, at ikke alle marxister deler mine synspunkter. Det er blandt andet derfor, jeg skrev bogen. Men der er også marxister, der har synspunkter, der svarer meget godt til mine, hvilket jo blandt andet fremgår af min diskussion af Althusser. Der kan også nævnes andre, der formulerer

rer lignende synspunkter, for eksempel Andrew Levine, Elliott Sober og Eric Olin Wright i artiklen »Marxism and Methodological Individualism« (Levine, 1987). En af mine pointer i bogen er netop, at der i den marxistiske tradition kan hentes gode videnskabelige, filosofiske og politiske grunde til at insistere på ISO-kravene i forbindelse med den marxistiske samfundsforskning. Blandt andet gør jeg i bogen rede for, at opfyldelsen af ISO-kravene er en forudsætning for, at samfundsforskningen kan spille sin politiske rolle, nemlig som leverandør af kognitive forudsætninger for politisk handlen. Det skal i denne forbindelse bemærkes, hvad jeg måske burde have gjort eksplicit i bogen, at den historisk-materialistiske samfundsforskning kun er en del af den samlede marxistiske teoridannelse, der jo også rummer politisk-strategiske overvejelser med mere, på grundlag af velkendte værdipræmisses. Min pointe er altså, at også den videnskabelige udforskning af samfundet har (eller kan have) en politisk rolle, som leverandør af nødvendige kognitive forudsætninger for politisk handlen, og jeg argumenterer i bogen eksplicit for, at denne rolle kun kan spilles tilfredsstillende, hvis ISO-kravene indfries. Så meget mere uforståeligt er det, at Loftager tager mine standpunkter som udtryk for et iagttagerspæktiv frem for et deltagerperspektiv.

I forbindelse med marxismens forhold til ISO-kravene lægger Loftager vægt på, at jeg ikke gør rede for de videnskabelighedskriterier, der er specifikke for marxismen, men tværtimod formulerer kriterier, der også accepteres inden for anden samfundsvidenskab (p. 105). Her argumenterer Loftager altså ud fra, at der *skal* eller *bør* være en forskel på netop det punkt. Og eftersom jeg ikke identificerer forskellen, kan mine standpunkter ikke være marxistiske.

Mit svar er for det første: hvorfor skal der være en sådan forskel? Det kan vel ikke være således, at marxismen er forpligtet til altid at mene noget andet end den ikke-marxistiske videnskab? Det ville jo betyde, at hver gang det lykkedes for marxismen at vinde gehør for et af sine synspunkter, så var den forpligtet til selv at skifte mening. (I øvrigt er jeg ikke overbevist om, at alle ikke-marxistiske samfundsforskere vil kunne skrive under på de videnskabskriterier, jeg formulerer. Men det er underordnet i nærværende sammenhæng).

For det andet: efter min mening beror forskellen på de konkurrerende paradigmer ikke først og fremmest på principielle forskelle med hensyn til metodologier og kriterier på videnskabelighed, men derimod på de begreber og forklaringsmodeller, der tages i anvendelse. Et helt tilsvarende synspunkt forsvares i øvrigt i den nævnte artikel af Andrew Levine m.fl., hvor det også fremgår, at det deles af den nye strømning, der kaldes analytisk marxisme. Det specificerende for marxismen, siges det her, er ikke de metodologiske principper, men marxismens »substantive claims about the world«. Hermed være ikke sagt, at den historiske materialisme på det punkt altid vil eller bør være uenig med konkurrerende paradigmer. Efterhånden som forskningen skrider frem, sker der rent faktisk en tilnærmelse af synspunkterne i mange spørgsmål, og ikke kun fordi den historiske materialisme optager resultater fra andre traditioner, det modsatte sker også: nogle af marxismens problemstillinger og teser vinder indpas i andre retninger. For eksempel er nogle centrale synsvinkler og teser fra imperialismeteorien indarbejdet i Robert Gilpins teoridannelse (Gilpin, 1987).

Men for det tredje hører det med til billedet, at de forskellige traditioner nok ikke er helt ensartede, trods denne principielle lighed. I praksis viser der sig nemlig ofte den ikke uvæsentlige gradsforskel, at marxismen lægger større vægt på det teoretiske ISO-krav end ikke-marxistisk samfundsforskning, hvorfor teoridiskussion og begrebsudvikling generelt synes at spille en større rolle i den marxistiske tradition. Det hænger sammen med noget centralt i den historiske materialismes kritiske samfundsanalyse, nemlig at tingene ikke altid er, hvad de giver sig ud for at være. Bag samfundets fremtrædelsesformer gemmer sig væsentlige strukturer og lovmæssigheder, som det er samfundsvidenskabens opgave at afdække, og den kritiske samfundsvidenskab kan derfor ikke lade sig nøje med de samfundsforståelser, der skabes og genskabes sprogligt i hverdagslivets konventionelle visdom. Netop derfor er det teoretiske ISO-krav af central betydning, og det forhold, at selve begrebsdannelsen er genstand for en dybgående kritisk diskussion, er noget af det, der er mest karakteristisk for marxismen. Af samme grund lagde jeg i min bog stor vægt på at præcisere og begrunde det teoretiske ISO-krav.

En anden kritik, som Loftager fremfører, er, at jeg ikke påviser, at den historiske materialisme selv lever op til ISO-kravene, og han mere end antyder, at det ikke er tilfældet (p. 103). I det mindste burde jeg have gjort rede for, hvilke elementer i den historiske materialisme det er, jeg finder værd at bevare. En tilsvarende kritik er i øvrigt fremført andetsteds af Erik Laursen (Laursen, 1988).

Men bogen handler nu en gang om den videnskabelige proces, og ikke om marxismens grundbegreber. Det gør jeg tydeligt opmærksom på og anfører samtidig, at »den historiske materialisme er begrundet i en lang række argumenter af teoretisk, historisk/empirisk, filosofisk og politisk art, at disse argumenter findes hos en tilsvarende lang række af forfattere fra Marx og frem, at blandt andet Althusser leverer nogle af dem, samt at den historiske materialismes grundtanker har vist sig at være et frugtbart grundlag for den videnskabelige udforskning af samfundet« (DVP, p. 58). Jeg henviser også, ganske vist kun i en fodnote, til Curt Sørensens *Marxismen og den sociale orden* (1976) som en af de bedste nyere fremstillinger af den historiske materialismes grundperspektiv (DVP, p. 56). Kritikken synes at forudsætte, at man enten skal udtale sig om alting på en gang, eller også helt lade være, og at man ikke kan tage et delproblem op til særskilt behandling. Den forudsætning deler jeg ikke, så på dette punkt må jeg melde hus forbi.

Videre i denne forbindelse mener Loftager, at jeg nok er åben over for nødvendigheden af at modificere og udvikle foreliggende teoridannelser og indpasse nye erkendelser og erfaringer i dem, men at jeg er fremmed for den mulighed, at modifikationerne antager et sådant omfang, at paradigmet skifter karakter eller bryder sammen. Hvad angår det principielle i denne opfattelse (som jeg ikke udtaler mig om i bogen), er jeg ikke fremmed over for den mulighed. Men jeg mener, at fuldstændige paradigmesammenbrud er usædvanlige, og at revolutioner i videnskab snarere har karakter af udvidelser, der gør det muligt at indføje de gamle teorielementer i en ny, uddybet og mere omfattende teori, således som overgangen fra den klassiske til den moderne fysik er et eksempel på. Specielt vil jeg advare mod den opfattelse, at enhver ny indsigt, der ikke umiddelbart kan indpasses i et givet paradigme, skal føre til, at paradigmet straks kastes overbord.

Hvad specielt angår den historiske materialisme, så er Loftager tilsyneladende af den opfattelse, at dette paradigme stort set er brudt sammen. Det siges ikke lige ud, men det antydes i og med at en bemærkning om min »for ubegrænsede trofasthed over for paradigmet« efterfølges af bemærkningen om, at jeg overser muligheden for paradigmesammenbrud, og bemærkningen om, at de sidste årtiers udvikling ikke har styrket paradigmets troværdighed (p. 103).

Som sagt handler min bog ikke om den historiske materialismes grundbegreber, og dens ærinde er ikke at forsvare dette paradigme og argumentere for dets fortsatte relevans. Det er en anden og ganske omfattende diskussion, som jeg gerne vil føre udførligt ved en anden lejlighed. Men nu har Loftager og Laursen rejst spørgsmålet, og jeg vil gerne antyde nogle hovedpunkter af et svar.

For det første skal det siges, at Loftager ikke argumenterer for sit synspunkt – vi får ikke at vide, hvilke elementer i den historiske materialisme der er blevet dementeret af udviklingen, og hvori et eventuelt alternativt paradigme skulle bestå. På disse punkter skylder Loftager os et svar.

Dernæst vil jeg anføre, at der efter min mening i de forløbne år er blevet lavet megen god forskning med udgangspunkt i den historiske materialismes problemstillinger og begrebsdannelse, og at der har fundet en spændende teoriudvikling sted, måske især i den angelsaksiske verden. Faktisk har der nok aldrig før i historien været forsket så meget med udgangspunkt i marxismens problemstillinger som i 1970'erne og 1980'erne. Et indtryk af mangfoldigheden (og af de fortsat uløste problemer) kan man få i Perry Andersons lille bog *In the Tracks of Historical Materialism* (1983), og ved at kaste et blik på de mange forskningsresultater og teoretiske bidrag, der løbende publiceres i tidsskrifter som *New Left Review*, *Science and Society*, *Capital and Class*, *Prokla*, *Monthly Review* m.fl.

For det tredje er det min opfattelse, at samfundsudviklingen på ingen måde har dementeret en række af den historiske materialismes centrale hypoteser eller gjort dens problemstillinger irrelevante. Det er ikke muligt her at gå i dybden med det spørgsmål, men jeg vil nævne nogle stykker, der alle er hentet fra emneområder, jeg kender til. Andre vil kunne supplere med eksempler fra andre områder. Det er for mig ret iøjnefaldende, at den marxistiske teori om kapitalismens almene udviklingstendenser (kapitalens koncentration og centralisering, den stadige revolutionering af produktivkræfterne, periodisk skabelse af »relativ overbefolkning«, dvs. massearbejdsløshed) er så gyldig som nogensinde; at den ret lange periode med økonomisk krise og generelt lave vækstrater i verdensøkonomien i hvert fald ikke har omstødt tesen om profitratens historisk faldende tendens; at de marxistiske teorier om ulige økonomiske forhold mellem u- og i-lande er særdeles relevante i dag; at mange af de nyere teorier om kapitalistiske staters funktionsmåde ikke er dementeret af samfundsudviklingen; at den økonomiske konkurrencekamp mellem nationale kapitaler fortsat er en væsentlig komponent i kapitalistiske staters relationer til hinanden (tænk blot på, hvor meget »konkurrenceevnen« betyder i den aktuelle politik); og at den klassiske marxistiske forestilling om dialektikken mellem produktivkræfter og produktionsforhold er højst aktuell i en periode, der fundamentalt præges af, at nye teknologier omstrukturerer samfundet. Listen kunne gøres meget længere, men den må være tilstrækkelig til at

illustrere pointen. Samfundsudviklingen har bestemt ikke frataget disse emner relevans, og der udføres rent faktisk empirisk forskning og foretages spændende teoriudvikling inden for flere af dem med udgangspunkt i den historiske materialismes problemstillinger og under fastholdelse af flere af traditionens teser.

Noget andet er så, at der bestemt er forsømte områder i den historiske materialisme, og at samfundsudviklingen har aktualiseret nye problemer, som marxismen af gode grunde ikke tidligere har taget højde for, eksempelvis de globale miljøproblemer. Det er der intet overraskende i. Samfundsudviklingen vil altid stille enhver teoridannelse over for nye udfordringer, som kræver empirisk forskning og teoriudvikling. Og med den hast, hvormed tingene ændrer sig i disse år, er der intet at sige til, at den historiske materialisme, som enhver anden tradition, kan have svært ved at følge med.

Der er da heller ikke tvivl om, at behovet for en fortsat udvikling af den historiske materialisme er stort. Der er brug for opdyrkning af forsømte områder, for at indføje nye problemstillinger, og for at udvikle, præcisere og i mange tilfælde revidere gamle teorielementer. Men samtidig er der al mulig grund til at fastholde nogle kernepunkter i den historiske materialisme. Det gælder den marxistiske kritik og analyse af den kapitalistiske produktionsmådes udviklingstendenser og de grundlæggende uretfærdigheder, den rummer, centreret om påvisningen af, at det levende arbejde er underlagt kræfter, som det ikke selv behersker. Det gælder også mere bredt den historiske materialismes grundperspektiv på samfundsudviklingen, der ser samfundet som en dynamisk modsætningsfyldt helhed. Og det gælder intentionen om at fastholde en kumulativ teoriudvikling. Netop hvad disse kernepunkter angår, kan jeg ikke se, at den historiske materialisme er blevet uaktuel, og jeg kan ikke se, at den er blevet overhalet af nye og bedre paradigmer.

Vi har nu set på to af Loftagers indvendinger mod min fremstilling. Dels hans kritik af ISO-kravene, dels hans problematisering af den historiske materialismes indfrielse af disse krav. Disse to indvendinger kæder han sammen til en tredje, nok så alvorlig problematisering. Der er jo åbenlyst således, siger han, at den historiske materialisme ikke lever op til ISO-kravene, da denne tradition ikke har kunnet overbevise enhver om de anvendte begrebers rigtighed. Sagt på en anden måde er vi i en situation, hvor forskellige paradigmer konkurrerer med hinanden, og hvor ingen af dem derfor kan hævde at være alment gyldige, at leve op til kravet om intersubjektiv overførbarehed. Det har den fatale konsekvens, ifølge Loftager, at »kategorien videnskabelig viden bliver en helt og aldeles tom kategori« (p. 103).

Her peger Loftager på et helt reelt problem, som jeg ikke kommer ind på i bogen, og det burde jeg måske nok have gjort. Men jeg benytter gerne lejligheden til at kommentere dette problem også.

For en første betragtning er Loftagers pointe nemlig rigtig. Generelt er situationen inden for samfundsvidenskaberne jo den, at forskellige paradigmer og approaches står over for hinanden og er uenige om, hvilke grundbegreber og betragtningsmåder der er rigtige, hvilke arbejdshypoteser og forklaringsmodeller der er relevante og frugtbare osv. Der findes altså ikke teoridannelser og forskningsresultater, der kan gøre krav på at være alment accepterede, og i den forstand kan der ikke henvises til en strengt objektiv viden.

Dette billede skal dog nuanceres noget. For det første er det vigtigt, at situationen ikke er præget af en kaotisk forvirring, selv om det af og til kan se således ud. Trods alt drejer det sig om et forholdsvis begrænset antal skoler eller paradigmer, der står over for hinanden, og som ikke er ubekendte med hinandens grundlag og synspunkter. For det andet er der i mange, især mere konkrete spørgsmål faktisk substantiel enighed mellem de forskellige paradigmer, hvilket man ikke mindst kan takke den stadigt voksende empiriske forskning for. Tilmed kan det ikke udelukkes, at konsensusområderne tendentielt er voksende, af samme grund, selv om uenighederne om grundlæggende spørgsmål fortsat består.

Men netop fordi disse uenigheder består, er Loftagers problematisering fortsat relevant. Problemet kommer imidlertid til at se anderledes ud, hvis man ser på de enkelte forskere, og spørger hvorfor de er tilhængere af et paradigme frem for de andre. Det er de jo blandt andet, fordi de er overbeviste om, at »deres« paradigme og deres teoribygning giver det bedste billede af virkeligheden, lever bedst op til ISO-kravene. Der er også andre grunde til uenighederne, ikke mindst normative divergenser, men mon ikke de fleste samfundsforskere arbejder ud fra en opfattelse af, at deres tilgang til problemerne er hensigtsmæssig, når det drejer sig om at skaffe »så god, sikker og korrekt en viden om virkeligheden som muligt«? Når det overhovedet er meningsfuldt at diskutere inden for og på tværs af paradigmer, så er det jo fordi, der er en fælles standard, nogle fælles spilleregler, som alle søger at leve op til.

Derfor er det ikke rigtigt, at kategorien »videnskabelig viden« bliver en tom kategori. Tværtimod produceres der faktisk megen forskning, der i det store og hele lever op til kravene, om end med to væsentlige forbehold. Det ene angår et grundvilkår for al forskning, nemlig at kravene aldrig opfyldes fuldstændigt, videnskaben er altid en tilnærmet indfrielse af ISO-kravene (jf. ovenfor). Det andet forbehold er et uomgængeligt grundvilkår i en situation, der præges af konkurrerende paradigmer. I den situation er det jo nødvendigvis således, at repræsentanter for de forskellige paradigmer ikke fuldt ud kan anerkende hinandens resultater, netop fordi de tager udgangspunkt i forskellige grundantagelser om samfundets karakter. Men det udelukker ikke, at tilhængere af et paradigme, eller en grundholdning til det videnskabelige arbejde, kan anerkende det arbejde, som repræsentanter for et andet har leveret, som levende op til ISO-kravene på egne præmisser. Endvidere er selve den diskussion af grundbegreber og antagelser, der nødvendigvis er til stede i en situation med konkurrerende paradigmer, også en diskussion af, hvilke paradigmer der bedst lever op til ISO-kravene. Den fortsatte eksistens af basale uenigheder udelukker ikke, at der kan være en gensidig accept af, at mange forskellige resultater falder inden for kategorien videnskabelig viden, under en samtidig fastholdt diskussion af, hvilke resultater der bedst indfrier kravene. Det billede synes jeg svarer bedre til den faktiske situation inden for samfundsvidenskaberne, og jeg synes derfor ikke, at der er grund til at reducere problemet til Loftagers enten-eller tænkning: enten har vi videnskabelige resultater og teorier, som alle kan acceptere, eller også har vi slet ikke videnskabelig viden.

Litteratur

- Anderson, Perry (1983). *In the Tracks of Historical Materialism*, London: Verso.
- Gilpin, Robert (1987). *The Political Economy of International Relations*, Princeton: Princeton University Press.
- Laursen, Erik (1988). »Det sete afhænger af øjet der ser«, *Philosophia*, årg. 17, nr. 3-4, pp. 183-185.
- Levine, Andrew, Elliott Sober & Eric Olin Wright (1987). »Marxism and Methodological Individualism«, *New Left Review*, nr. 162, pp. 67-84.
- Sørensen, Curt (1976). *Marxismen og den sociale orden*, Grenå: GMT.